

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ

**МОВНЕ ВТІЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ОРІЄНТИРІВ ЖИТЕЛІВ
ЛУГАНЩИНИ В ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ АРЕАЛУ**

doi: 10.12958/2227-2631-2019-2-41-17-30

Катерина Глуховцева,

*доктор філологічних наук, професор кафедри
української філології та загального мовознавства
ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
<https://orcid.org/0000-0002-5581-2204>*

У статті проаналізовано оцінку історичних свідчень (за спогадами старожилів) та важливих суспільних подій ХХ – початку ХХІ століття, подану діалектоносіями Луганщини, виявлено мовне втілення ставлення респондентів до змін у суспільному житті соціуму, зокрема сучасного життя села. Джерелами дослідження стали тексти, записані впродовж другої половини ХХ століття від діалектоносіїв різних вікових категорій. Авторка доводить, що діалектні тексти-оповіді допомагають зрозуміти культурну ідентифікацію українських діалектоносіїв Луганщини, визначити їхні соціальні орієнтири. Респонденти негативно оцінюють розкуркулювання, примусову колективізацію, вони засвідчують, що голод 1933 року був створений штучно і це була трагедія великої кількості людей. Майже в кожному селі було зруйновано церкву, людей карали за те, що вони намагалися потрапити до храмів, які залишилися функціонувати. Таке позбавлення можливості вільно виявляти свої релігійні вподобання сприяло відчуженню від традиційної української звичаєвості, зокрема й виробленню національної байдужості.

Відступ від культурних народних традицій респонденти засуджують, уважають, що він зумовлений тією суспільною ситуацією, яка склалася в ареалі. Тексти-спогади, оповіді, що містять оцінку важливих суспільних подій ХХ – початку ХХІ століття діалектоносіями Луганщини, становлять один макротекст, у якому засуджуються злочини, зроблені проти простого народу, – виселення хліборобів до Сибіру, примусова колективізація, голодомор 1933 року, відчуження від усього українського. Основними засобами вербалізації змісту цих текстів є мікротопоніми, антропоніми, назви свійських тварин, птахів, сільськогосподарського знаряддя, господарських будівель.

Ключові слова: діалектний текст, діалектний дискурс, діалектна особистість, мовна та культурна ідентифікація, соціальні орієнтири.

The article analyzes the assessment of the historical evidence (according to the memories of the old-timers) and the important social events of the 20th – the beginning of the 21st century, presented by the dialectal carriers of

Luhansk region, revealing the linguistic embodiment of respondents' attitudes to changes in the social life of society, in particular, the modern life of the village. Sources of research were the texts written during the second half of the 20th century from dialectal carriers of different age categories. The author proves that dialectal texts help to understand the cultural identification of Ukrainian dialect carriers of Luhansk region, to determine their social orientations. Respondents are negatively evaluating the dispossessing, forced collectivization, they testify that the famine of 1933 was created artificially, and this was a tragedy of a large number of people. In almost every village, the church was destroyed, people were punished for trying to get to the temples that functioned. Such deprivation of possibility to express free their religious preferences caused the alienation from traditional Ukrainian customs, including the development of national indifference.

The main means of verbalizing the content of these texts are microtoponyms, anthroponyms, names of domestic animals, birds, agricultural implements, names of household buildings.

Key words: dialectal text, dialectal discourse, dialectal personality, linguistic and cultural identification, social orientations.

Вступ. Текстоцентризм діалектологічних досліджень зумовив увагу науковців до діалектних текстів, хоч саме визначення поняття цього феномену потребує подальшого уточнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. П. Гриценко вважає, що діалектний текст „може бути оцінений як простір природної реалізації говіркових явищ, як засіб фіксації і збереження важливої для дослідників інформації про реальні процеси, що пронизують діалектне мовлення й говірки як одну з форм існування національної мови” (Гриценко, 2000, с. 15). У діалектному тексті відбито реальне співвідношення елементів говіркової структури, що вступають у незвичні, досі не фіксовані синтагматичні зв’язки (Гриценко, 1996, с. 8). Н. Руснак сутність аналізованої одиниці розуміє так: „це знакове утворення, що має когнітивно-прагматичну основу, це ретранслятор певного типу інформації” (Руснак, 2010, с. 396). Н. Гуйванюк, доповнюючи це визначення, стверджувала, що діалектний текст – це миттєва вербалізація свідомості у формі мовної семіотичної одиниці, що „відповідає прагматичній настанові комунікації” (Гуйванюк, 2015, с. 120). На основі діалектних текстів наразі вивчають ментальні риси діалектоносіїв (Бігусяк, 2015; Колесников, 2015; Глуховцева, 2015), їхню культурну й мовну ідентифікацію (Глуховцева, 2017), соціокультурні орієнтири тощо.

Мета і методи дослідження. Метою цієї статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати оцінку історичних свідчень (за спогадами старожилів) і важливих суспільних подій ХХ – початку ХХІ століття, подану діалектоносійми Луганщини, виявити мовне втілення ставлення респондентів до змін у суспільному житті соціуму, зокрема сучасного

життя села. Джерелами дослідження стали тексти, записані впродовж другої половини ХХ століття від діалектоносіїв різних вікових категорій.

У розвідці використано описовий і зіставний методи.

Виклад основного змісту. Респонденти старшого віку (жителі північних районів Луганщини) у своїх спогадах характеризують соціальний стан жителів краю в минулому так: *о́то ў нас до́ц'о́го ўрем'а центр се^лла назива́ють слободо́ю // ка́жуть / шо даўно тут посе^лли́ли, коза́ки / і ніх^то не^у помне / шо́б о́то ў Дуванк'і ч'і ў окру́жайу́ч'іх селах ко́лис' були кр'іпа́ки // на па́н'іў робили / це пра́ўда / ну во́ни па́ни йа́к'іс' були не^у насто́йаш'ч'і / не^у так / йа́к о́то ў кни́жках пи́шут' // ні́кого во́ни не^у прода́вали і на соба́к л'уде́й не^у м'і́нали // ка́жуть / до них мо́жна бу́ло на́й'атис' / а не^у хочеш / не^у їди* (Записано від Бикова Леоніда Григоровича, 1915 р. н., с. Нижня Дуванка, Сватівський р-н).

Наразі зрозуміло, що певні знання історії рідного краю, спогади старожилів, прозора внутрішня форма лексеми *слобо́да* (Слобо́да), котра дозволяє мотивувати її виникнення словом *сво́бода* (розмовне – *слобо́да*), спонукають мовця визнати: первісним населенням цього краю були козаки, які згодом мали різні достатки, тому й можна було визначити багатших і бідніших жителів села.

Водночас у наративах жителів південних районів Луганщини згадки про панів мають цілком реальний ґрунт, зокрема, респонденти знають історію появи в селі окремих родин: *А / Ба́бичеви / та то́ ж т'і / шо йі́х на соба́к ко́лис' па́н вим'і́наў* (Записано від Світікова Миколи Васильовича, 1924 р. н., с. Дякове, Антрацитівський район).

Про підступних багатіїв ідеться також у народному переказі про виникнення назви вулиці с. Дмитрівка: *У старовину в Дмитрівці ніхто й не думав давати назви вулицям, або, як тоді вважалося, порядкам. Але одна вулиця все-таки випала з цього неписаного закону. Це – Руська. Показовою є її історія. Пристаркуватий пан Іловайський любив похвастатися своїми землями, долинами Мюосу й Нагальної, навіть теплим південним сонцем. Для навколишніх поміщиків він був гостинним можновладцем, славився хлібосольством. Часто в нього збиралися родовиті дінські поміщики, а також найжджали гості із великоруських губерній. Тоді влаштовувалися кількадевні полювання, вечорами горів яскравими вогнями поміщицький дім, до парку зганялися співуни й танцювальники.*

Випало бути гостем Іловайського одному поміщикові із Рязанської губернії. Це був плюгавий і злий старичок. За його повелінням Іловайський наказав випороти двох козачків і покоївку, котрі чимось не догодили йому. Рязанський поміщик гостював довго, об'їздив усі володіння Іловайського, жодного полювання не пропустив, дуже часто навідувався на псарню, де було півтори сотні хортів, яких обслуговували десяток єгерів та три спеціальних собаких кухарі.

Якось-то між Іловайським та рязанським поміщиком зайшла розмова.

– Так, дорогенький, край ваш чудесний, теплий, землі обширні й хороші. Словом, рай земний, – промовляв рязанець. – Тільки ось людей, души, для твоїх земель малувато, а майстрових хороших зовсім мало. Душочок тобі б побільше... Іловайський, вочевидь, здогадався, до чого схиляє гість, адже недарма хортами захоплювався на полюванні, пропадав днями на псарні.

– Що правда, то правда. Місяця тутешні вашим не рівня. Бував там: ліси, болота, земля вбога, не те що наші чорноземи. А своїх, рязанських мужиків, нічого розхвалювати: мої малороси не гірші. Ось собак таких ні в тебе, ні по всій Рязанській губернії не відищуєш. Мої і гоном і нюхом куди сильніші. З полювання ніколи порожнім не повертаюсь.

– Ще довго за північ між поміщиками точилася розмова, а наступного дня рязанець знову був на псарні. Відібрав сім хортів. Для них обладнали візка і харчів набрали.

А пізно восени до Дмитрівки прибув обоз із семи возів і сімома сім'ями рязанських мужиків. Такими були умови торгу двох поміщиків, їм нарізали окремих порядків, де й поселилися вони: Кисельови, Спиридонови, Кислякови, Баландіни, Хандіни, Балуєви й Ганіни. Так виникла вулиця Руська (Записано й адаптовано до літературної мови Іваном Захарченком, краєзнавцем-фольклористом, с. Бобрикове, Антрацитівський р-н (Обрії, 2011, с. 49)).

Дореволюційне життя селянина діалектоносії старшого віку характеризують детально, із знанням справи, виділяючи багатих селян, середняків і бідних. С. Волошина, яка вивчає особливості автобіографічних розповідей у діалектній комунікації, наголошує на обмеженості респондентів у часі, що сприяє актуалізації найважливіших життєвих фактів (Волошина, 2008, с. 11): *У кожній л'юддині були корова / дві пар'ї коней / йакш'о воли / то буў багатий ч'олов'їк / сво'їа моло'тарка / ко'сарка / в'їялка // а ў се'р'є'дн'ач'ка було воли дві пари / короўка / плуг / моло'тарок не' було / робили т'їк / ви'коч'ували його гладен'кїй / моло'тили ц'їпами / збирали грабл'ами / в'їяли ўруч'ну / йак йе в'їте'рок / або брали в'їялку / у'кого багато / б'їдн'їшиї тоже ім'їл вол'їу пару / короўку // у'кожного була п'тиц'а / кури / гуси / голуби / свин'ї були / з пол'а йак кос'ат' / вїазали сна'чала снопи / потім не'ре'возили гарбами додому на т'їк / у'каждого буў с'в'її / йак не'ре'воз'ат' усе з пол'а / тод'ї молот'ат' // (Записано від Чалап Раїси Савелівни, 1927 р. н., с. Омелькове, Старобільський р-н). Загалом текст, насичений назвами свійських тварин, птахів, сільськогосподарського знаряддя, господарських будівель, допомагає мовцеві продемонструвати майновий статус односельців. Уживання іменників із суфіксом -к-, -ок- (коровка, вітерок), прикметників із суфіксом -еньк- (гладенький) репрезентує бережне ставлення господарів до свого майна,*

хазяйновитість, уміння цінувати все, що нажито чесною працею, позитивну оцінку тодішніх способів господарювання на Слобожанщині.

Соціальні орієнтири, що їх виявляють мовці в діалектних текстах, прозорі, оскільки містять прямі оцінки багатьох подій ХХ – початку ХХІ століття. Респонденти, які пам'ятають часи розкуркулювання, примусовий вступ у колгоспи, різко засуджують ці події, не всі хочуть називати односельців, які займалися виселенням людей до Сибіру, бо, мовляв, їхні внуки й досі живуть у цьому селі. Зберігся спогад жительки Нижньої Дуванки, як її родичів разом із меншими дітьми вивезли за село серед зими й не дозволили повернутися назад: *Розкуркул'уван':а / це трагед'іа ве^лликої к'іл'кос'т'і л'удеї / м'її п'рад'ід мау' хату / двоїїх коней / три дес'ятини зе^мл'і і д'ітеї // його розкуркулили // з'їмою посадили на брич'ку і виве^зли у поле // він ноч':у пришоу до нас і просит' доч'ку / Гал'у / пусти / йа ж там замерзну / не^м можна / бо і нас заўтра вивезут' / а л'уди у пол'і вирили нори та позаме^рзали там / а м'її бат'ко буў бригад'ір / йак ве^снойу пахали поле і знайшли багато к'істок // витаиш'чили двох д'евоч'ок / одн'її було три роки / а друг'її п'ят' // розкуркул'ували тих / хто не^м буў куркулем // позаб'їрали ўсе / с'їмїї повимирали // жител'і села в'ід розкуркул'уван':а т'їкали на Донбас / на Урал // н'їхто із куркул'їу назад не пове^ртаўс'а //* (Записано від Ржевської Ангеліни Іванівни, 1926 р. н., с. Нижня Дуванка, Сватівський р-н). Цей час респонденти називають *трагедією великої кількості людей*, часом, коли *таке творилося*: *Тод'і таке творилос'а // оцеї м'іл'їц'їо^нер Дул'а і ш'ч'е Медвед'еу / Фан'ко Стол'ареу^с'киї // ото кого р'їшат' / того і розкуркул'уйут' / а ў нас куркул'їу не було // йакі були / пот'їкали / а осталис' хаз'аїни / у кого с'їм'їа ве^ллика робот'аиш'ч'а* (Записано від Смальяка Миколи Дмитровича, 1909 р. н., с. Нижня Дуванка, Сватівський р-н).

Розповіді про розкуркулювання селян насичені детальним описом важкого лихоліття, яке пережили селяни, перерахуванням відібраного майна, твердженнями, що розкуркулювали тих людей, які любили працювати на землі. У текстах нерідко вступають в опозицію лексеми *куркул'і* – *хаз'аїни*, *зажиточ'н'і*, які, судячи з контексту, мають розрізнятися значенням. На перше місце в цьому разі виходять такі ознаки: розбагатів за рахунок експлуатації селян – розбагатів тяжкою власною працею. Респонденти засвідчують, що розкуркулювання проходило в кілька етапів: *Сус'їда розкулач'їли / коней забрали / короу / у хат'і і не^м жили / т'їл'ки справили // а пот'їм через три годи / ус'їх п'їдр'ад // ми ўтекли / усе ў хат'і бросили / і шкафи / і кроват'і / у нас ве^ллика хата / була теж креїд'ана // пле^м'їн:ик сказаў / шо назнач'аїе пр'едс'едат'ел' на них // ч'ут' зажиточ'н'і л'уди / усе заб'їраў // у нас кон'і / пара вол'їу / і тел'ат'н'і / і кури // забрали ото ўсе* (Записано від Зубейко Олександри Володимирівни, 1927 р. н., с. Антонівка, Старобільський р-н). У наративах про цей час знаходимо такі свідчення:

тікали на шахти, жили в бараках, у землянках, було дуже холодно, прийшов приказ розкуркулених долой, тікали далі, голодували.

Оцінка подій першої половини ХХ століття пересічними жителями краю та й усієї України важлива для встановлення історичної справедливості, виявлення ментальних рис населення краю, розуміння того, яких жертв коштували перетворення названого часу.

Тексти, у яких респонденти описують колективізацію (зганяли колхози), мають дуже багато спільного з тими, у котрих ідеться про розкуркулювання: *У двадц'ят' деу'йтому колхозі зган'али // позадали худобу у колхоз / у кого шо було / хто кон'а / хто корову / хто вол'їу* (Записано від Четверик Катерини Омелянівни, 1919 р. н., с. Шульгинка, Старобільський р-н); *А йак стали колхозі зган'ат' / усе забрали / і худобу / і птиць'у / а вона бідна реве / голодна / нескол'ко с'імеї погрузили на підводи і кудис' пове'зли // біл'ше ніхто не' ве'рну'с'а* (Записано від Смальяка Миколи Дмитровича, 1909 р. н., с. Нижня Дуванка, Сватівський р-н). Текстотворчу функцію у цих текстах виконують, крім іменників, які номінують відібране майно, дієслова минулого часу, особливо з префіксами *по-*, *з-*, *за-*.

Діалектоносії Луганщини не можуть без сліз згадувати голод 1933 року, від якого в нашому краю постраждало багато людей. Дослідниця автобіографічних текстів подолян про голодовку І. Гороф'янюк стверджує, що в аналізованих текстах мікротемі про сільське життя підпорядковані одній макротемі – виживання в умовах відсутності їжі (Гороф'янюк, 2015, с. 84). І дійсно, очевидці цих подій і досі бояться відверто говорити на теми голодомору, не хочуть, щоб їх записували, однак зафіксовано чимало текстів, які підтверджують, що села після 1933 року були спустошені, а потім дозаселені вихідцями з Чернігівської, північних районів Сумської області та ін. Спогади про голод супроводжуються вигуками *хаї Бог помилуйе!, не даї Бог!: а / ми д'іти (ото сви'ней' пасли) / голод же такий бу'у / а баба біжит' картошки накопала / несе ж це / наварила йісти // голод'ні та'кі були // у двадц'ят' трет'ому л'уди пухли / а тод'і ж д'ецтво мо'є проішло / йа то'го не' зам'іч'у здоро'во // а ўже триц':ат' трет'ій – це ўже зам'ітний / хаї Бог помилуйе! і сорок'с'омий „добрий” бу'у / такий / шо не даї Бог! //* (Записано від Скороход Параски Захарівни, 1911 р. н., с. Олексіївка, Білокуракинський р-н).

У текстах-спогадах 1933-й називають роком, коли був голод, голодовка, біда, горе. Спогади містять назви трав, бур'янів, якими харчувалися (*лопуцьки їли, кору їли, жолуді, бур'ян, пшінку копали*), страв, які можна було приготувати без борошна (*пекли коржі з лободи кучерявої, пекли макорженики, ладики, галети*), характеристику самої ситуації (*голод же такий бу'у; дуже т'ажолий (голод), дуже було трудно переживат' це; голод'ні та'кі були, пухл'і ходили*), перекази конкретних ситуацій, у які потрапляли самі оповідачі чи їхні знайомі: *Голод триц':ат' трет'ій бу'у / дуже т'ажолий // бат'ки ў мене не*

бач'їли / ме́н'ї дуже було трудно переживат' це // нас було четверо // ми їздили... гет' хот'їли поїхати от голоду спасац':а / но бат'ко помер // у Сватов'ї (город Сватово) / і перву н'їч / їак т'їки ми вийїхали з дому / бат'ко ўмер // мати о стал'ас'а сама / не бачит' / і їа з мат'їр'їу / і брат / мен'їшї мене буў // ну / коли доходили / шо мати була пухла / ми брат'їка од'али ў д'ецк'її дом / і по цей ден' не знаємо / де в'їн і їе / мати стала не ходити ногами / пухла була сил'но / ў ногах ч'ерви заводилис'а / не могла ходити / кач'алас'а / просто пе"ре"кидаїец':а так / покотом по дороз'ї // ну коли ми добралис'а зв'їт'їл'а / з Сватово / серед л'їта ми добралис'а додому / ў Олекс'їїўку // ў Олекс'їїўки ўже стали нач'їнац':а в огород'ї // а то їїли берестки / гал'ети називалис'а тод'ї / просто без муки / бересток тоўч'ем / і отой / ладики їїмо // дуже трудно було // кон'ешно / їак ўже ото нач'алос' в огород'е / то ўже луч'е стало // кашу кукуруз'ану / кукурудзу тоўкли / кашу їїли / хл'їба не було // хл'їб уродиў тод'ї / стало лехше / а то дуже трудно було переживат' то // дрова топили бур'їаном / бур'їан ходила соб'їрала // було / приїду з школи / їду собирати бур'їан / шоб їїсти зварити // мати ж не бач'їла // а їа н'їчого / ў школу їду // ў колхоз'ї робили / снопи зносили / воду п'їдносили косар'ам / уч'їли нас старш'ї в їа'зати їак // робил^(т)и і к'їн'ми / і вол^(т)ами // орали земл'у // було так от вїдемо / пос'їдаїемо / ў кого їакиї гал'ет їе / шо їе і д'їл'ац':а / було / ну тод'ї н'ї ў кого н'їчого доброго не" було // це ў кого там корови були / а ў нас же короў не було // д'ад'ко приїшоў до мого д'ад'ка / родич / і каже / даї мен'ї / т'отко / бур'ака / д'їт'ам нема н'їде н'їчого // она дала їому два бур'ачки / так в'їн недалеко проїшоў / метр'їў два і поїїў їїх / обратно вертайец':а / Варко / та даї мен'ї ш'е / їа не до н'їс д'їт'ам // вона їому дала ш'е / по н'їс д'їт'ам // дуже трудно було переживати // було так / шо і ховали ў сам'її р'аднин'ї / без гроба // виносили пухл'ї л'уди / н'їкому / було / і с'хати винести // було / лежит' чолов'їк / прос'ат' л'удей / їд'їт' / по жалуйста / винес'їт' чи бат'ка / чи мат'їр' / з голоду ўмерли // а то і на кладовиш'е на возик покладут' / р'аднинойу замо'їтайут' і повезли на кладовиш'е // (Записано від Світличної Надїї Харитонївни, 1926 р. н., с. Олексїївка, Білокуракинський р-н).

Чимало діалектоносїїв пригадують, шо в роки голоду росли якісь гриби, які вони називали гараш'ки, гор'аш'ки (ч'ї то так Бог даў / ч'ї хтозна): Ну ў нас ко́ру їїли / ло́пуц'ки // гараш'ки збирали / гриби так'ї їак ус'їїали оту гору // ми ўже пухл'ї були (Записано від Семїстяги Олександрї Сергїївни, 1912 р. н., с. Нижня Дуванка, Сватївський р-н); Ў сорок шостому году була велика за́суха // п'їс'л'а воїни / значит' / ў сорок с'ед'мом году буў голод // голод буў великиї / ну прот'їў триц':ат' трет'ого года л'уди стар'їш'ї казали / ну / шо в'їн таке не такиї // ну в'їн ўс'о раўно голод // д'їти недоїїдали / ообен:о д'їти // і старики / та ну ўс'їм п'їлохо було // ну так ўже на'верно Бог даў / їа так думайу / шо родило таке / по соїашнику їак'їс' гор'аш'ки росли / так'ї

/ йак гра¹натки // брат¹'ік старшій м'їй соб¹'іраў і но¹сиў нам / і мамка обвар¹увала (Записано від Підгурської Ніни Іллівни, 1938 р. н., с. Олексіївка, Білокуракинський р-н).

Респонденти засвідчують, що аномальність цього явища (відсутність їжі) породжувала неприродну для жителів краю поведінку односельців: Оце тут один дв'ір буў // хата здорова була // так оце ў оц¹у хату во¹ту воіну Ол'га була не¹в'істка д'ідова Кирилова // і ў нейі було два хлоп¹'ц'і / і йїї оце ос¹'уди от¹'д'їлили на своіу посаду / на св'їй огород // а друга хата / ото он завалини / то Мих'їїў були / йа там корову держала // ото туди шли // голод буў // і в'ін тої Нитил' п'ішо ў у Переїезне / устр'ойїс' / а його ж'інка і тої хлопец' дома осталис'а / ў т'їй хат'і / т'їки вона недостройена / вони ў хатин'і жили // а ў його буў кум / Йакуша // оце де Йакіў живе / оце ї'дос'і та хата завалена стоїт' // а тої кум пришоў до ц'їїї Наталки / та ї каже / кума! казаў кум / шоб ти де луч':е барахло забрала / та несла / в'ін там харч'їў розживе // склала вона ў м'їшок / а барахло таке / сорочки полот'н'ан'і / полот'но / р'адна / отаке // чи м'їшок / чи два наклали / а тої Мишко (чи год'їў йому дес'ат' / чи двацац':ат' було) остаўс'а дома // сиди синок / йа прине¹су од бат'ка хоч макухи // а там нап'ол'і (л'уди коїйак'і знаїут') буў колод'із' Ган':їўс'кії / такиї глибокиї / отуди до соўхозу / до Йагор'їўки / і в'ін тої кум дов'їў туди ту Наталку / і кидати ў колод'із' // в'ін сам / йак його ўже ўловили / в'ін сам казаў / шо йїї робїў // вона / каже / за ноги ўхопилас' та про¹силас' / кум! бе¹ри ўсе барахло / а остаў мене живу // н'і / і ўкинў ў колод'із' // а те барахло забраў і по¹'іс (Записано від Дубової Марфи Петрівни, 1910 р. н., с. Олексіївка, Білокуракинський р-н).

Не раз оповідачі були свідками канібалізму: А йак настаў т'риц'ат' т'рет'її / ото горе ўс'ім л'уд'ам стало / йїсти н'їч'ого було / хл'їб позабїрали у кого шо було с'т'агали на по¹'їў // сказали / здаваї / с'їят' надо // ми узнали гор'а / ўс'і п'їдл'їтки / ішли на пол'а за т'риста грам'їў хл'їба / йїли жолуд'і / і п'ш'їнку копали йїли / свеклу йїли / пекли корж'і з лободи куч'е¹р'авойі // так і харч'їлис'а / л'уди на поле йшли / шоб каш'і поїїсти // ішли хто сил'н'їшиї / а хто бе¹'зпомоч'ниї / л'аже отдїхат' і не ўстане // л'агло і заснуло на в'їки / пухл'і ішли // було шо йїли ї л'удеї нишком // кинуц':а / нема // от / нап'р'їм'ер / зайшли ў хату до Пепчихи / а она дитину р'їже та варе // забрала дитину / захо¹вали / а йїї н'їч'ого не було / хаї живе у своїї хат'і (Записано від Четверик Катерини Омелянівни, 1919 р. н., с. Шульгинка, Старобільський р-н).

Респонденти засуджують дії тих, хто брав участь у руйнуванні храмів, розповідають, як такі люди пізніше страждали від різних хвороб, помирали: Було таке уремн'а / з н'їмали хреста з ц'еркви / соб'рали л'удеї і стали казат' / шо ц'ерква не нужна / і хрест нада с ц'еркви з н'ат' // стали питат' мужїк'їў / хто з н'їме хрест? // н'їхто не берец':а з н'їмати / а один мужик каже / йа його з н'їму // ц'ерква ж

дуже висока / під'нали того мужика (їа не буду називати, бо ш'е ж його род'на їе) / і той мужик з'наў хрест із церкви / з'наў / хрест ўпаў / хрест великий / хрест ўпаў / в'ін не з'наў / а звал'аў його // і їак його спустили з церкви того мужика / в'ін потоп'таў хрест тої ногами // ну / так ч'ї ўже Бог даў / ч'ї / хто його зна / п'їўгоду не пройшло / їак в'ін не стаў ходити ногами і помер (Записано від Підгурської Ніни Іллівни, 1938 р. н., с. Олексіївка, Білокуракинський р-н). Діалектоносії нерідко зазначають, що учасників руйнування храмів невідворотно чекала кара Божа: помер не своєю смертю (с. Піски), замерз у полі (с. Новобіла), відібрало ноги (с. Нецеретове).

Тим, хто за часів радянської влади відвідував церкву, придумували різні покарання (заганяли в порожній будинок і закривали до ранку, змушували платити штрафи): *Їа один раз с'в'атила / ш'ч'е була мален'кою / бабус'а забрала ме^не до себе ў Покроўс'к / і ми при'їшли / там церква була ў Покроўс'ку / а ми ж^м ў Нико^нор'їк'ї / ў нас не^н було церкви // при'їїхали туд'а і ўже зошло / було ўже дв'їнац'ат' часоў // виїшоў п'їп / їа ж не^н пон'їмайу / шо то / де / дл'а ч'ого / счас їа ўже знаїу шо / їак / де / до ч'ого / в'ін виїшоў / т'їки начаў от'їейу лампаточ'кою пихкат' ото димком / так красн'ї їак наскоч'їли на кон'ах / че^рвона арм'їїа / і їак розогнали нас / хто куди т'їкаў при сов'ецкої ўласт'ї // і нас розогнали / і ми п'їшли ў ц'у сторону і нас закрили ў пусту хату / пуста хата там їакас' стоїала і нас ус'їх туд'а загнали і сказали сид'їт' тут // і ми ж^м сид'їли там / нас було шест' ч'олов'їк / їа була мален'ка с'ома / д'евочка була // ага / ну і ўже ж^м ми просид'їли там із дв'їнац'ат'ї до рас'вета // просид'їли / а з'їмн'їе ўрем'а / хоч' / тої / воно і не^н з'їмн'їе / ве^нсноїу було / но однаково холодно ш'ч'е було / смотр'а коли паска // ну і ми ж^м просид'їли там / а тод'ї ўже їак стало св'етат' / ди'ул'ус' д'вер'ї показалос'а ўже ж^м рос'вет // там ни о^кон не було н'їч'ого / загнали ў хату / си'д'їт' / а ми ж^м боїалис'а ран'ше // бабушки були не^нграмотн'ї / забит'ї / боїалис'а // ме^нї схот'їлос'а на д'їр / їа ди'ул'ус'а ж^м воно открито / їа ўз'ала открила / та виїшла // виїшла / та тод'ї ве^нрнулас'а ї кажу / бабус' / ну не^нма н'їде нікого / ч'о ми тут сид'їмо // да'ваїте їти зв'їдтс'їл'а // і ми ж^м ўс'ї зв'їт'їл' їак ринули / вискоч'їли і п'їшли на Н'їко^нороўку // (Записано від Українцевої Ніни Григорівни, 1932 р. н., с. Новониканорівка, Сватівський р-н). У цьому тексті значну текстотворчу функцію виконують дієслова минулого часу, які не лише номінують характер дій, але визначають їхню послідовність, що важливо і для відтворення подій, що відбувалися в церкві, і для характеристики заходів, що їх уживали проти вірних правлячі кола. Повтор (*їак нас розогнали*) ужито і як уточнювальний засіб вираження думки, і як засіб висловлення емоційного стану оповідача.*

Діалектоносії пригадують, як їх примушували давати державі займ, купувати облігації, які були лише частково погашені через багато років:

Помн'у / уполно¹моч'ениї приїде в'еч'ер'і / ча¹соў у дес'ат' / с'аде і заводит' п'іс'н'у про с'ірого бич'ка // на йа¹ку суму ви в'із'мете заїм / йа йо¹му кажу / шо ў нас зоўс'ім не¹маїе грошеї / а в'ін своїейї / на с'к'іл'ки / каж'іт' / д'іти спат' хоч'ут' / йїх треба купат' / а в'ін сидит' / не¹виженеи же / можит' сид'іт' до два¹надц'ати / Господи / думаїу / коли ўже ти п'ідеи / а в'ін сидит' // тод'і ўже сил не¹маїе те¹рп'іт' / ну будем брат' на т¹риста рубл'іў / н'і / каже в'ін / вам треба ўз'ат' на п'ят'сот / давит' / давит' / поки до¹давит' / ладно в'із'memo на п'ят'сот / тод'і треба картошку виростит' / вибрат' йїйї / попросит' ў колгосп'і кон'а / нагрузит' усе на воза / повезти ў город за сорок к'ілометр'іў / продат' і купит' бумажку / Боже / наш'ч'о вона ме¹н'і / йак у мене д'іти гол'і і бос'і / самим уд'іц'а н'і ў шо / хо¹жу ў с'п'ідниці з м'ішка бузинойу покрашен'ї / а обл'ігац'іў купи (Записано від Дубової Марфи Петрівни, 1910 р. н., с. Олексіївка, Білокуракинський р-н). Мовними засобами вираження думки в тексті є дієслова минулого часу, майбутнього, що вжиті у функції минулого, і теперішнього історичного, які демонструють способи поведінки учасників оповіді. У кінці тексту важливого значення набувають дієслова у формі інфінітива, за допомогою яких респондент перераховує все, що треба було зробити для того, щоб виростити врожай і продати його, аби купити облігації тривідсоткового займу. Емоційний стан оповідача в тексті передано сталими висловами п'іс'н'а про с'ірого бич'ка; а в'ін своїейї; давит' / давит' / поки до¹давит', вигуками Боже тощо.

Важкими були також роки війни. Діалектні тексти цієї тематики демонструють інтерактивну предметну компетенцію діалектоносія, що передбачає розуміння комунікантом властивої для конкретної лінгвокультури онтології, а також володіння способами їхньої категоризації: Ў сорок первом году нач'алас'а воїна // забирали / йак'і молод'і хлоп'ц'і з двац'ат' шестого – двац'ат' чет'вертого года / забирали ўс'іх на воїну // було так / шо приїде пов'естка... моїему братоў'і прийшла пов'естка двоїур'ідному... йо¹му ў д'в'інац'ат' час'іў пов'естку принесли / соб'іраїс'а на вос'ем' ча¹соў ў Білокурак'іно в:оїенко¹мат // ну / в'ін ш'е молод'ї / бо йаўс'а ц'ого / в'ін заплакаў / шо ж ме¹н'і робити? не¹ма н'іде н'іч'ого / н'і хл'іба ўз'ати ў сумку / не¹ма н'іч'ого // ну шо було там / наготовили йо¹му / і п'ішоў // т'рудно було // в'ікна зал'іп'л'али // було / летит' самол'от / приказуйут' воїен'і (були ў нас і воїен'і) // гос'п'італ' буў / так'і були ранен'і // ну / ранен'і на костил'ах ўже так'і / йак раз коло нас буў госп'італ' // це / було / йак т'іки самол'от летит' / ўже крич'ат' / йес'л'і в'еч'ер'і / шо закривайте в'ікна / шоб не було н'іде і ш'ілиноч'ки // було так / шо зал'іп'л'али в'ікна переп'л'отками ў кл'еточ'ку / шоб с'в'ету не видно було / а так здорово запинайем / шоб не видно с'в'ету // до дес'ати ч'а¹соў т'іки ходили // а тод'і не разр'ішали ходити / забирали ў штаб / воїен'і / шоб не ходили / не шалалис'а по вулиц'і // д'е¹журили / застаўл'али д'е¹журити // ў нас ходили по вулиц'ах / о¹це

один двір / два двори / ото ўдвох ходимо по вулиці / пройдем / д'е'журим по вулиці / шоб ніде ніч'ого ніхто / (Записано від Світличної Надії Харитонівни, 1926 р. н., с. Олексіївка, Білокуракинський р-н).

Цей період оцінюють як важкий (трудно було, таке время було важке): С'ім'я була велика // було нас ст'іки / четверо осталос'а йак бат'ка забрали ў сорок первом году на воіну / зразу / тол'ко воіна нач'алас' // нас четверо осталос'а / мама сама // дуже було трудно нам / не йісти ніч'ого / не ўд'агтис'а / не ўбратис'а // ніч'ого // таке ўрем'а було // ну і йак йа вижила // кончилас' воіна / сорок п'атий год / бат'ко не ве'рнуўс'а / дві похоронки получ'али / нема бат'ка / плакала мама // а ўсе той / ўсе д'елали ўруч'ну // косили / там так'і кал'іки мужики / шо осталис'а / баби в'азали / ото кругом / короў запр'агали / орали земл'у // (Записано від Українцевої Ніни Григорівни, 1932 р. н., с. Новониканорівка, Сватівський р-н).

Перші післявоєнні роки пригадують також як дуже важкі. Тексти на цю тему репрезентують соціокультурну компетенцію діалектоносіїв, що полягає в знанні учасниками комунікації, зокрема мовцем і слухачем, соціальної та культурної специфіки мовної спільноти, діалектоносій висловлює при цьому узагальнення й вербалізує соціокультурні постулати: З мат'ір'ю то луч'ше д'іт'ам / а бат'ко добитк'іший // отаке д'іло було ран'ше // йа йак помн'у ішли з школи з сестрич'ками / посл'і мене ш'ч'е дві сестрич'ки // ідемо по дороз'і диўл'ус'а йа кійс' кул'очок / йа до того кул'очка а ў н'ому пр'аники та ш'ч'е ї м'ятні / порозки сали // видно хтос' чи загубіў / чи шо / так ми т'і пр'аники так з апет'ітом поїли // воно ў сн'ігу ч'істен'к'і // ні бачили ні канф'ет / ні пр'аник'іў / ні сахар'ку / ніч'ого такого // не бачили / бо грошеї не було / жили без грошеї / ото було те ї йе // (Записано від Іванової Ольги Афанасіївни, 1947 р. н., с. Загір'я, Троїцький р-н).

Позитивними оцінками позначені 60 – 70-і роки ХХ століття: Йа ч'ого кажу / шо тод'і морал' була вобш'ч'е ви'сока // з'ібралис'а / ог'ірки так'і ви'сок'і з боч'ки / бур'ак зварили / ідут' на поле / с'п'івайут' / стали / ў р'адках с'п'івайут' // с'іли отди'хат' / хто ог'ірок / хто по:б'ідали чи шо п'ідсн'ідали і знову п'існ'а // наше жи'т'а це істор'ія // а двір наш буў це йак постойалиї // празник / не'д'іл'а чи так ў суботу чи шос' іш'ч'е увес' крайок ў нашому двор'і // ну не' знайу пор'іг буў н'іби медом намазаниї // це дуже приїятно було // (Записано від Синяги Клавдії Іванівни, 1941 р. н., с. Куземівка, Сватівський р-н).

Зіставлення розваг сучасної й тодішньої молоді, здійснене респондентами, свідчить про позитивну оцінку відпочинку молоді в минулому – він не був пов'язаний з уживанням спиртного: І весело було ї хара'шо / а зараз не'ма ніч'о // повен клуб йак наб'йец'а концерт ставили // повен клуб / клуб же ў В'іл'шанах буў / а тод'і через не'д'іл' дві ш'ч'е / і ўп'іет' же // і л'уди ідут' і ўсе // ну тод'і не було ні рад'іо /

н'і т'іл'ів'ізор // а те^лпер о'це хот' і т'іл'ів'ізор так ч'орт'ма н'іч'о //
 ўкл'учу о'це ўрод'і шоб шум ў хат'і // обич'на антена // а то ідем ў клуб
 кождий веч'ір з такої рад'іс'т'у с'п'івайем / байан'іст же буў / байан
 несе // а зараз молод'ож ну шо о'тих бар'іў нач'іп'л'али / ну а шо йім
 робит' / випиваіут' // хлоц'і / хлоц'і / а шож йім робит' йак во'ни не
 робл'ат' т'іки і випиваіут' // та ми було на Новий год чи на маіс'к'і
 збираемос' так це ўс'і собираіут' / назбираемо два т'риц'ат'
 бутылка та стойала ну на л'ітру от'сили / та х'іба ж так пили / і то
 винц'а / а не водки (Записано від Синяги Клавдії Іванівни, 1941 р. н.,
 с. Куземівка, Сватівський р-н).

Сучасне життя села у зв'язку з тим, що люди втратили роботу
 в колгоспі, діалектоносії старшого віку оцінюють негативно, називають
 його розрухою. Діалектоносії середнього й молодшого віку стверджують,
 що вони сьогодні живуть із землі, самі її доглядають, праця ця важка, але
 заробити можна: Так / ої ну шо тоб'і розка'зат' // родилас' і виросла
 тута // була заму'жем / ти знайеш / за твоїм сус'ідом // син Т'ома // ў
 першій клас'а ходе // учиц'а он ў мене стар'ан:о / доброт'но / швидко ўсе
 пон'імае // а до окру'жайуш'іх хороше ставиц'а // та і учиц'а /
 учител'ка до них ласкаво от'носиц'а // йа о'це ўд'руге зам'іж'а вишла //
 с'е'час дома сид'у // жи'вем ми ўч'ети'р'ох / йа / муж і дво'є д'ітеї // ў
 мене йе другий ш'е си'ночок / хочу доч'еч'ку шч'е // жи'вем із зе'мл'і //
 норм'ал'но жи'вем / йак уродит' / так грош'і йе (Записано від
 Калюжної Світлана Миколаївна, 1985 р. н., с. Вівчарове, Троїцький р-н).

Негативно оцінюють діалектоносії відступ від української
 культури, одна з респонденток про це склала вірш: Ду'ел'ус' ти'ли'в'ізор
 йа / там с'п'івайут' п'іс'ні / і хто ж би ви думали / ч'орт'и на хому'т'і //
 б'ігаіут' / пле'гаіут' / моў ска'жен: і пси / на ўс'у хату ч'ути йіх'ні
 ч'орт'ач'і голо'си // думайу / гадайу / Боже ж ти мій милий / н'іч'ого ж
 українс'кого / б'ілий св'іт не милий // а було ж ран'іше / серде'н'ко
 рад'іло / л'уди ве'се'лилис' / зе'мл'а гомон'іла // ви'де'ш за ворота / це
 праўда була / се'ло ўсе гу'ло / л'уди ве'се'лилис' / весе'ло було // бо
 коліс' с'п'івали у ко'жному се'л'і українс'ку п'іс'н'у стар'і і мал'і / де
 ж те ўсе под'іло'с'а / п'ішло у не'бут'а / т'іл'ки і поч'уйеш одне
 прокл'ат'а // усе те загасло / одна глу'хота / інколи поч'уйеш п'ісен'ку
 ко'та / та ве'селий в'ітер у бур'ян'і сви'стит' / і ч'асом / бу'вайе /
 п'івен' закри'ч'іт' // ди'т'ач'ого с'міху не ч'ули даўно / бо д'ітеї
 наро'жувати не' хоч'е н'іх'то // по се'лу ни'каіут' одн'і алка'ші / шч'об'
 дес' шч'ос' укра'сти і на'питис' в'ід ду'ш'і // бо ме'тал при'імаіут' п'ід'
 ко'жним сто'упом / майже у ко'жн'ій хат'і гон'ат' самогон (Записано
 від Хижняк Ніни Григорівни, 1937 р. н., с. Новобіла, Новопсковський
 р-н).

Як бачимо, щоб створити картину національного відчуження
 молоді від усього українського, Н. Хижняк уживає лайливі вислови:
 чорт'и на хомуті; мов скажені пси; чортячі голоси. Душевний стан
 авторки тексту передано вигуками Боже ж ти мій милий!, а жаль за

тими роками, коли шанували все українське, – *серденько раділо, люди веселились, земля гомоніла.*

Про культурну належність обстежених населених пунктів до українського культурного простору свідчать спогади про традиційні розваги сільського населення в ареалі: *На масл'аниці у р'ажан'ї ходили // так і ў нац'іонал'них кост'умах // це зараз ўсе купле"не / а то д'ї воно ўсе було с'шите / виши"те // кождий ден' маў сво"є назнача"ен'їє // воно ж там і з'ат' до тешч'ї ходиў // мли"нц'ї робили // канон о"цеї вес' додержували // було / ўсе було // марену на костр'ї палили // дуже ц'їкаво було // с'еїч'ас це ўсе йа"кес' не" йес'т'еств'їн:е // і с п'їсн'ами обр'а"довими ўсе було //* (Записано від Синяги Клавдії Іванівни 1941 р. н., с. Куземівка, Сватівський р-н). Бачимо, що частина оповіді для сучасного жителя краю не зовсім зрозуміла.

Висновки. Загалом ці тексти свідчать про те, що жителі північних районів Луганщини ідентифікують себе з українською звичаєвістю, на що вказує володіння тими вербальними одиницями – словами, фразеологізмами, що мають особливий лексичний фон, зрозумілий лише носієві цієї культури.

Діалектні тексти-оповіді допомагають реалізувати культурну ідентифікацію українських діалектоносіїв Луганщини, визначити їхні соціальні орієнтири. Респонденти негативно оцінюють розкуркулювання, примусову колективізацію, вони засвідчують, що голод 1933 року був створений штучно, і це була трагедія великої кількості людей. Майже в кожному селі зруйновано церкву, людей карали за те, що вони намагалися потрапити до храмів, які залишилися функціонувати. Таке позбавлення можливості вільно виявляти свої релігійні вподобання сприяло відчуженню від традиційної української звичаєвості, зокрема й виробленню національної байдужості.

Відступ від культурних народних традицій респонденти засуджують, уважають, що він зумовлений тією суспільною ситуацією, яка склалася в ареалі. Неоднорідний склад населення, неправильна мовна політика, за якої впродовж тривалого часу престижною визнавали російську мову, а українське мовлення було витіснено у сферу побутового спілкування, панування російської мови в містах – це далеко не всі чинники, які сприяли відчуженню значної частини слобожан від рідної мови, культури.

Тексти-спогади, оповіді, що містять оцінку важливих суспільних подій ХХ – початку ХХІ століття діалектоносійми Луганщини, становлять один макротекст, у якому засуджуються злочини, зроблені проти простого народу: виселення хліборобів до Сибіру, примусова колективізація, голодомор 1933 року, відчуження від усього українського. Основними засобами вербалізації змісту цих текстів є мікротопоніми, антропоніми, назви свійських тварин, птахів, сільськогосподарського знаряддя, господарських будівель, страв, вигуки, слова з яскравою емоційною оцінкою, дієслівна лексика.

Література

- Бігусяк, М. В. (2015). Тексти як джерело дослідження говірок Івано-Франківщини: історіографія та перспективи розвитку. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* (С. 17 – 29). К.: КММ.
- Волошина, С. В. (2008). Автобіографічний розказ як об'єкт лінгвістичного дослідження. *Вестн. Том. гос. ун-та*. №308. С. 11 – 14.
- Глуховцева, К. Д. (2017). Соціокультурна, етнічна та мовна самоідентифікація діалектоносіїв Луганщини. *Волинь-Житомирщина: іст.-філол. зб. з регіон. проблем*. Вип. 28. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. С. 16 – 23.
- Глуховцева, К. Д. (2015). Ментальність діалектоносія та особливості діалектного дискурсу. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* (С. 75 – 82). К.: КММ.
- Гороф'янюк, І. В. (2015). Життєвий шлях подільського селянина в мовному втіленні (на матеріалі автобіографічних текстів). *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* (С. 83 – 99). К.: КММ.
- Гриценко, П. Ю. (2000). Текст як простір вияву діалектних явищ. *Зб. лінгвіст. пр.: до 60-річчя проф. О. А. Колесникова* (С. 9 – 15). Ізмаїл.
- Гриценко, П. Ю. (1996). Тексти як джерело дослідження чорнобильських говірок. *Говірки Чорнобильської зони: тексти* (С. 7 – 19). К.: Довіра.
- Гуйванюк, Н. В. & Руснак, Н. О. (2015). Багатовимірна реальність діалектного тексту. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* (С. 119 – 127). К.: КММ.
- Колесников, А. О. (2015). *Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка: монографія*. Ізмаїл: СМІЛ, 676 с.
- Руснак, Н. О. (2010). *Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок*. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 448 с.

Джерела дослідження

- Обрії (2011) – Обрії сучасного фольклору Луганщини: хрестоматія для студ. спец. „Українська мова і література” вищ. навч. закл. Луганськ, 54 с.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2019 р.

Прийнято до друку 29.06.2019 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Леснова В. В.